

2025 m. rugsėjo 3 d. | Lietuvos Aukščiausiojo Teismo recenzuojamų mokslinių straipsnių rinkinio „Pirmieji Lietuvos Aukščiausiojo Teismo veiklos dešimtmečiai atkūrus Nepriklausomybę“ pristatymo renginys

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkės doc. dr. Danguolės Bublienės kalba

Gerbiamieji renginio dalyviai, mieli svečiai ir kolegos,

2025-ieji žymi trisdešimt penkerius nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo metus, suteikusius jai, jos žmonėms ir naujų išbandymų, ir neįkainojamos patirties, ir visokeriopai plačią pažangą. Vienas iš svarbiausių mūsų valstybės šio laikotarpio pasiekimų – bendrosios kompetencijos teismų sistemą vainikuojantis Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris nuo 1995 m. sausio 1 d. įgijo kokybiškai naują kompetenciją. Jis tapo tikru kasaciniu teismu, formuojančiu vienodą teismų praktiką aiškinant ir taikant teisę. Būtent toks kasacinio teismo statusas ir paskirtis visose demokratijose simbolizuoja ir yra orientuoti į aukščiausių teisės suvokimo standartą, jo puoselėjimą ir plėtrą.

Nėra geresnio šių dviejų sukaikių įprasminimo kaip įvertinti, kokį kelią mūsų valstybės teisinė sistema – teisės ir institucinė – o šios svarbi dalis yra kasacinis teismas – nuėjo ir kur link einama. Šiam tikslui sutelktų esamų ir buvusių Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų, Teismo teisininkų, mokslininkų publikacijos sugulė į plataus turinio ir solidžios apimties leidinį. Jame rasite kasacinio teismo praeities, dabarties vertinimų, ateities iššūkių ir perspektyvos įžvalgų. Konkrečiau – apie Aukščiausiojo Teismo ir kasacinio proceso raidą, vienodo teisės aiškinimo įrankius, atskirų teisės institutų aiškinimo ir taikymo praktiką, šios pokyčius ir galimas naujas prognozes, Aukščiausiajame Teisme nagrinėtas bylas (baudžiamąsias, civilines, administracinių nusižengimų), ypač reikšmingas visuomenei ir ryškiai paveikusias teisinę sistemą. Ir, žinoma, atskira dalis skirta žmonėms, kūrusiems ir puoselėjusiems Aukščiausiajį Teismą, jo tradicijas.

Tikimės, kad šios publikacijos atspindi esmines kokybines Aukščiausiojo Teismo transformacijas, patirtas per šį ypatingą trisdešimtmetį. Ypatingą, nes jam būdinga esmingai nauja ir sparti teisinio reguliavimo, teisės taikymo praktikos, teisės mokslo plėtotė ir kaita. Lietuvos Respublikos Konstitucija, naujieji kodeksai, Lietuvos integravimasis į tarptautines ir Europos bendrijas pareikalavo žymiai sudėtingesnės teisinės tvarkos, ši, be kita ko, lėmė daug naujų, sparčiai kintančių ir gausėjančių teisės šaltinių, o kartu – ir šių aiškinimą bei taikymą, pagrįstą Vakarų valstybių demokratinėmis vertybėmis ir teisės principais.

Kad ir koku terminu vadintume – „kasacija“, „revizija“ ar „apeliacija teisės klausimu“, Aukščiausiojo Teismo esmė ir misija – vykdant teisingumą formuoti vienodą teismų praktiką ir plėtoti teisę. Nuo 1999 metų Aukščiausiasis Teismas yra vienintelis mūsų valstybėje kasacinis teismas, kurio veikla, drąsiai noriu sakyti, atitinka demokratinį Vakarų Europos valstybių tradicijas. Visus 35-erius nepriklausomybės metus žymi Aukščiausiojo Teismo siekis ir pastangos kuo veiksmingiau įgyvendinti savo misiją. Iki šiandienės kokybės nueitas ilgas kelias. Šiame kelyje Aukščiausiojo Teismo veikla 1990–1994 metų laikotarpiu vertintina kaip sudėtingas pradinis savo tikrosios paskirties paieškų etapas, kuris atvedė į 1995-uosius ir 1999-uosius. Jie tapo lūžio metais diegiant klasikinę kasacijos suvokimą. Kasacija tapo išimtinė teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo kontrolės forma, tokia yra ir dabar. Per šį laikotarpį

keitėsi Aukščiausiojo Teismo organizacinė struktūra, teisėjų skaičius: nuo 1995 m. sausį Teismą sudariusių 15 teisėjų iki 37 teisėjų 1998 metų pabaigoje. 2012 metais Teismo teisėjų skaičių sumažinus dviem, o 2019 metais – dar trimis teisėjais, šiandien *de jure* Aukščiausiasįjį Teismą sudaro 32 teisėjai, po lygiai abiejuose skyriuose.

Istoriją svarbu žinoti, nes iš jos mokomės. Ji, aprašydama įvykius, atskleidžia mūsų tapatybę, kultūrą, vertybes, pateikia labai svarbių pamokų. Todėl mums svarbu pažinti ir suprasti viską, ką mūsų teisinė sistema patyrė ir paskelbus, ir atkūrus nepriklausomybę.

Štai dar 1932 metais Mykolas Romeris taikliais žodžiais, kurie, beje, ir šiandien nepraranda aktualumo, apibrėžė kasacinio teismo prigimtį. Jis rašė, kad „teismo instancijomis“, per kurias pereina teismo byla, turėtų būti vadinami tik tie teismai, kurie dalyvauja išsprendžiant bylą iš esmės. Visiškai suprantama yra „pirmosios“ (iš esmės) ir „apeliacinės“ „instancijos“, tuo vardu vadinamos, bet „kasacinė instancija“ – tai <...> nesąmonė ir ryški terminologinė klaida. Yra „kasacinis teismas“, bet nėra kasacinės... instancijos. Kasacinis teismas sprendžia visai ką kita, negu sprendė abi teismo instancijos (pirmoji ir apeliacinė). Jis sprendžia ne pačią išspręstąją bylą, bet naują kažkokios rūšies ir turinio bylą, būtent – bylą dėl teismo sprendimo teisėtumo ir neteisėtumo. Anai išspręstajai bylai nėra jokios instancijos. Anosios bylos aktai pristatomi kasaciniam teismui tikrai kaip priedas ar medžiaga kilusiam ginčui dėl įvykusioje byloje sprendimo teisėtumo.“

Kol kas ši pamoka vis dėlto ne iki galo išmokta. Tačiau, nepaisant Teismų įstatyme ir Baudžiamojo proceso kodekse išlikusių ir sumaištį keliančių žodžių „kasacinė instancija“, proceso įstatymai įtvirtina kasacijos pagrindus, artimus tiems, kurie įteisinti Vakarų Europos valstybėse, o Aukščiausiojo Teismo kaip kasacinio teismo misija – formuoti vienodą teismų praktiką ir plėtoti teisę – jau yra tapusi savastimi.

Išskirtinė teismo sprendimo teisėtumo patikros forma, nukreipta į vienodą teisės aiškinimą ir jos plėtotę bei pasireiškianti tik teisės, o ne fakto klausimų sprendimu, kasacinio proceso išimtinumas (savitumas), teisės klausimų iškėlimas, suformulavimas ir argumentavimas atsakingai, kvalifikuotai, išsamiai – visos šios idėjos atsispindi ir paties Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje.

Vis dėlto dar kartkartėmis bandome kvestionuoti ir kelti klausimą, kokia – viešoji teisės aiškinimo funkcija ar privati, t. y. teisingumas individualioje byloje, turi vyrauti kasaciniame procese ir nusverti. Šis kontekstas išprovokuoja ir diskusijas dėl pasirinkto atrankos modelio, jo pagrįstumo. Ar spręsti individualius klausimus, t. y. užtikrinti individualų teisingumą, ar vis dėlto Aukščiausiojo Teismo veiklą nukreipti į visai visuomenei svarbias problemas – teisės aiškinimą ir tam sutelkti pajėgas į žemesnės instancijos teismų veiklos koordinavimą.

Akivaizdu, kad kol kas būtų sunku siekti teoriškai idealios kasacijos suabsoliutinant viešąją funkciją. Peržengti suvokimą, kad teismo paskirtis – vykdyti teisingumą visose bylose, net jei tai būtų ir Aukščiausiasis Teismas, – yra sudėtinga net ir patiems teisėjams. Ar galima ignoruoti, kad didžiausias viešasis gėris yra būtent teisingumas konkrečioje byloje? Todėl kasacinis skundas kartais yra priimamas net ir tuomet, kai formaliai keliami teisės klausimai neatitinka proceso įstatymuose įtvirtintų kasacijos pagrindų. Kita vertus, kaip rašo vienas iš autorių, „labai lengva primerkti akį ir priimti kasacinį skundą vien siekiant dar sykį pažvelgti į bylą ir

ištaisyti galimai žemesnės instancijos teismo padarytą klaidą, tačiau toks „dosnumas“ kasacinio skundo atrankos etape neišvengiamai kirstų pačiam kasaciniam teismui vėlesniame bylos nagrinėjimo etape, nes nutartyje joks reikšmingas teisės aiškinimas neatsispindėtų. Tai susilpnintų kasacinių nutarčių precedentinę reikšmę.“

Taigi nėra tobulo recepto, kaip patenkinti abu tikslus. Nei kasacinių skundų priimtimumo padidinimas, nei teisėjų ar teisėjų padėjėjų skaičiaus padidinimas šios problemos neišsprendė. Vis dėlto tikimės, kad pastebėta, jog palaipsniui viešoji funkcija nusveria.

Taip pat priminsiu, kad kasacinių skundų atrankos procesas, išbandžius absoliučiai formalių kasacijos draudimų sistemą civiliniame procese, perėjo į leidimų sistemą: civiliniame procese – nuo 2003 metų pradžios, o baudžiamajame procese – po 5 metų, nuo 2008 metų pradžios. Taigi kasacinių skundų atrankos (leidimų) sistema civiliniame procese galioja jau daugiau nei du dešimtmečius, o baudžiamajame procese – daugiau nei dešimtmetį.

Beje, kasacinių skundų atrankos rezultatas, kitaip tariant, priimtų skundų skaičius, Lietuvoje, kaip ir bet kurioje kitoje valstybėje, priklauso ne tik nuo teisės aktuose suformuluotų kasacijos pagrindų. Jis taip pat priklauso nuo pačių teisėjų požiūrio, kasacijos pagrindų subjektyvaus suvokimo ir aiškinimo, kasacinio teismo politikos, teisėjų skaičiaus. Jokia paslaptis, kad tapačios ar beveik tapačios žodinės išraiškos filtravimo pagrindų formuluotėms suteikiamas skirtingas turinys.

Iš tiesų, sėkmingo teismų praktikos vienodinimo prielaidos sudarytų vientisą triadą – tai kasacijos pagrindai, kasacinių skundų atranka, kasacinių nutarčių motyvavimas. Natūralu, kad šie klausimai niekada nebuvo praradę aktualumo. Ir šiandien ieškome, kaip pagerinti kasacinių skundų atrankos, kasacinių nutarčių, o kartu ir teisės kokybę. Visos šios diskusijos ir paieškos atsispindi ir mūsų leidinyje.

Ar turi būti argumentuojamos atrankos kolegijos nutartys? Ar turėtų būti reikalaujamas atsiliėpimas į kasacinį skundą dar atrankos procese? Ar gali būti priimamas kasacinis skundas iš dalies? Ar turėtų būti motyvuojamos atrankos kolegijos nutartys – tiek kai kasacinis skundas priimamas, tiek kai atsisakoma jį priimti? Ar turėtų būti trumpinami kasacinio skundo padavimo terminai? Ar turėtų būti leidžiama pateikti pakoreguotą kasacinį skundą, t. y. pateikti jį kelis kartus? Ar nereikėtų didinti minimalaus teisėjų skaičiaus, pvz., iki 5 teisėjų, bylą nagrinėjančioje kolegijoje? Ar reikėtų dažniau taikyti žodinį procesą, imantis priemonių jį transliuoti tiesiogiai? Gal tikslinga taikyti papildomas organizacines priemones – pvz., sudaryti kelias atrankos kolegijas, ar taikyti principą, kai visi (visas skyrius ar Teismas *in corpore*) viską (tiek atrankos kausimus, tiek bylą) nagrinėja vienu metu, o gal stiprinti atrankos procesą sukuriant specialų skyrių, kuris dirbtų su atrankos klausimais, ar specialų analitinį skyrių? O gal perimti Estijos modelį, kai bylą nagrinėja kolegija, kuri atrankoje skundą ir priėmė?

Svarstyta ir dėl ryžtingesnių pokyčių – tokių kaip preliminarus paklausimo Aukščiausiajam Teismui įvedimas į Lietuvos teisę. Juk šiandien aiškiai matome problemą, kad kai kuriais atvejais ginčai nepatenka ant Aukščiausiojo Teismo teisėjų stalo, nors akivaizdu, kad sritis reikalauja vienodinti teismų praktiką. Viena tokių sričių yra vartojimo kreditas. Yra daug „už“ ir gerokai mažiau „prieš“ pasinaudoti gerąja Nyderlandų patirtimi ir pasiekti didesnio teisės

taikymo veiksmingumo bei spartos. Šiais klausimais ir rytoj diskutuosime Aukščiausiojo Teismo ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto organizuojamoje konferencijoje.

Leidiny s puikiai atspindi, kad per 35 Lietuvos nepriklausomybės metus įsiliejome į darnią Europos teismų ir teisėjų bendriją. Europos teisė (tiek konvencinė, tiek ES teisė), kurios taikymas ir aiškinimas unikalūs, tapo mūsų savastimi, praturtino mūsų nacionalinę teisę, suteikė jai naujos kokybės. Išmokome ir toliau mokomės remtis šia teise – naudotis jos suteiktais gynybos įrankiais, autonomišku, tiesioginiu ir viršenybiniu taikymu. Europos teisė tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai ne tik darė įtaką nacionalinei teisei, bet ir keitė nacionalinių kasacinių teismų, tarp jų – ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, nutarčių kokybę, argumentavimo kokybę ir stilių, teisinę techniką. Taip pat lėmė ir tam tikras institucines pertvarkas. Specifikos suteikė ir vadinamasis teisės ir teisėjo vaidmens fundamentalizavimas, kurį lėmė pagrindinių teisių plitimas į visas teisės šakas. Nacionalinis teisėjas tikrai tapo Europos teisėju ir žmogaus teisių teisėju.

Tiek Europos teisė, tiek Europos teismų praktika palietė ne vieną teisės sritį ir Aukščiausiojo Teismo formuojamą teismų praktiką. Jos sisteminė analizė, jos nuostatų ir Europos teismų praktikos pritaikymas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje neabejotinai prisidėjo prie žmogaus teisių ir Europos Sąjungos teisėje įtvirtintų teisių įgyvendinimo ir apsaugos. Teisingumo vykdymo garantijos, tarp jų – teisė į teisingą teismą (į teisingą bylos nagrinėjimą), profesinė etika, teisėjų nepriklausomumas, nešališkumas, teisėjų nusišalinimo ir nušalinimo institutas ir bylų nagrinėjimas pagrįstais terminais; teisė kreiptis į teismą, teisinės pagalbos teikimas, teisė į teismo sprendimo peržiūrėjimą aukštesnės instancijos teisme, kitos procesinės garantijos, bylinėjimosi išlaidų atlyginimo klausimas baudžiamajame ir administracinio nusižengimo procese – šios ir kitos susijusios temos pirmiausia veikė Aukščiausiojo Teismo praktiką ir žmogaus teisių sritį. Europos teisė ir ja grindžiama teismų praktika neabejotinai palietė turinio prasme tiek baudžiamosios, tiek civilinės teisės sritis: nusikalstamo veikos imitavimo modelio, genocido sampratos, asmenų neveiknumo, šeimos teisės, statinių griovimo bylose ir kitose srityse buvo mokomasi ir iš savų, ir iš kitų teismų klaidų.

Žmogaus teisių įtaka civilinei teisei pasireiškia ne tik vertikalaus pobūdžio ginčiuose, bet ir bylose, kylančiose iš savo esme grynai privatinų, t. y. horizontalaus pobūdžio, teisinių santykių. Tokiais atvejais teismui dažniausiai tenka spręsti kelių tarpusavyje konkuruojančių žmogaus teisių pusiausvyros dilemą.

Žmogaus teisėmis grindžiamos teismų praktikos svarbumas pasireiškia tuo, kad dažnai būtent šia praktika buvo kompensuotas įstatymų leidėjo neveiklumas „nepatogių“ klausimų srityse. Juk tai, kas politinei valdžiai atrodo „nepatogu“, „kol kas gali palaukti“, vis tiek reikalauja žmogaus teisių standartais pagrįstų sprendimų. Politinei valdžiai delsiant priimti tokius sprendimus, šią pareigą tenka vykdyti teismams, iš esmės tiesiogiai taikant iš Konstitucijos arba tarptautinės teisės išplaukiančią žmogaus teisių doktriną. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatomis dažniausiai remiasi tada, kai tam tikri jos taikymo aspektai yra labiau išplėtoti Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje nei atitinkamų nacionalinių konstitucinių nuostatų aiškinimas Konstitucinio Teismo praktikoje.

Europos Sąjungos teisę visų pirma taiko nacionaliniai teisėjai. Pasidalintos atsakomybės tarp nacionalinių teismų ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo principas užtikrina, kad Europos Sąjungos teisė būtų aiškinama ir taikoma tinkamai. Prejudicinio sprendimo procedūra yra pagrindinė nacionalinių teismų ir Teisingumo Teismo bendradarbiavimo forma. Viena iš sričių, kurioje Aukščiausiasis Teismas daugiausia (10) kartų kreipėsi į Teisingumo Teismą, yra viešųjų pirkimų sritis. Mažai atsilieka ir vartotojų teisė. Savo leidinyje keliami klausimai, ar esame radę tinkamą teisės aiškinimo pusiausvyrą laidavimo santykiuose, kai laiduojama vartojimo teisiniuose santykiuose, diskutuojame apie prekių ženklų teisę ir jos santykį su konkurencijos teise. Ne tik šiose, bet ir kitose srityse Europos Sąjungos teisė garantuoja tam tikras teises asmenims. Svarbu jas visas laiku atpažinti, tinkamai išaiškinti ir pritaikyti teisės normas. Nėra abejonių, kad taikant Europos Sąjungos teisę kyla tam tikrų iššūkių. Europos Sąjungos teisės kaita ir lėtai besiformuojanti teisės normų aiškinimo praktika taip pat prie to prisideda. Lietuvos Aukščiausiajam Teismui teko spręsti dėl tiesioginio (ir netiesioginio) direktyvų taikymo poveikio, nors Lietuvos teisėje dar nebuvo įgyvendintos atitinkamos direktyvos nuostatos.

Jūsų dėmesio laukia ir provokuojančios, kviečiančios diskutuoti idėjos, pvz., dėl kasacinio teismo teisėjo, taikančio vis didėjančią įtaką nacionalinei teisei darančius supranacionalinių teismų praktikoje suformuluotus bendruosius teisės principus, vaidmens ir diskrecijos ribų, keliančios klausimą ir ieškančios atsakymo, ar tokiu būdu kasacinio teismo teisėjas netampa teisės kūrėju, konkuruojančiu su įstatymų leidėju.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai – Europos teisėjai. Tai ne vien skambus šūkis, bet realų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo indėlį į ES teisės plėtrą iliustruojantis teiginys. Galime pasidžiaugti tuo, kad Aukščiausiojo Teismo kreipimaisi į Teisingumo Teismą atkreipia dėmesį į Europos Sąjungos teisės taikymo ir aiškinimo problemas, tampa pagrindu vėliau daryti pokyčius ir šiuose teisės aktuose. Per šiuos daugiau nei tris dešimtmečius tikrai užaugome, sustiprėjome ir toliau siekiame teikti kuo kokybiškesnę teisingumo vykdymo paslaugą savo piliečiams.

Ne mažiau reikšmingas ir Aukščiausiojo Teismo bei Konstitucinio Teismo dialogas. Abiejų teismų suderinta praktika sustiprina asmens teisių apsaugą ir prisideda prie teisės plėtros. Ne vienas Konstitucinio Teismo nutarimas turėjo įtakos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijai, o ir atvirkščiai – Aukščiausiojo Teismo kreipimaisi į Konstitucinį Teismą praturtino Konstitucinio Teismo jurisprudenciją. Kita vertus, tokio dialogo niekada nebūna per daug, tad skatintinas tiesioginis Konstitucijos taikymas pagal Konstitucinio Teismo nustatytus Konstitucijos aiškinimo standartus, o tam tikrais atvejais – ir aktyvesnis Aukščiausiojo Teismo kreipimasis į Konstitucinį Teismą.

Neįmanoma nepaminėti ir dialogo su kitais konstituciniais teismų sistemos partneriais. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra Lietuvos teismų sistemos lyderis. Tai atspindi ne tik Aukščiausiojo Teismo teisėjų aktyvus dalyvavimas tarptautinėse, įvairiose teismų savivaldos veiklose, teismo (laimei, kol kas negausi) formuojama teisėjų drausmės bylose, aiškinant teisėjų etikos standartus, bet ir prisidėjimas prie kokybiškesnės teisėkūros. Nors teismo vaidmuo teisėkūros procese yra ribotas, vis dėlto išnaudojame visas tiek organizacines, tiek teisės aiškinimo galimybes, prisidedančias prie kokybiškos teisėkūros. Kokybiška teisėkūra neabejotinai yra itin reikšminga teisinės valstybės prielaida, stabilumo, teisinio

tikrumo garantas. Nusikalstamos veikos sudėties kategorija, dėmesys teisinėms sąvokoms, jų tikslumui, aiškumui, subsidiarumo principo reikšmė baudžiamajoje teisėje, baudžiamųjų veikų kriminalizavimo politika, siejant su kitų teisės šakų nustatyto reguliavimu, *ultima ratio* principo taikymas baudžiamajoje teisėje – šie ir kiti klausimai taip pat laukia skaitytojų dėmesio.

Tikimės, kad leidinyje atspindėtos Aukščiausiojo Teismo pastangos išlaikyti aukštai iškeltą kartelę, pagal kurią kasacinis teismas yra nuosaikios pusiausvyros, nuoseklumo ir stabilumo, teisių apsaugos garantas, patvirtina ne tik Teismo trisdešimties metų pažangą, bet ir neabejotiną siekį toliau tobulinti savo veiklą. Taip pat tikimės, kad leidinys taps naudingų šaltinių kiekvienam besidominčiam Lietuvos kasaciniu teismu, jo institucine ir jurisprudencine raida.

Baigdama dėkoju straipsnių autoriams, jie turėjo išgirsti savo mintis ir įžvalgas per mano pristatytą mokslinių straipsnių apibendrinimą. Dėkoju visiems susirinkusiems į šį renginį. Laukia tikrai įdomus pokalbis.